

İlahiyatın *Wissenschaft* Olarak Görünümü

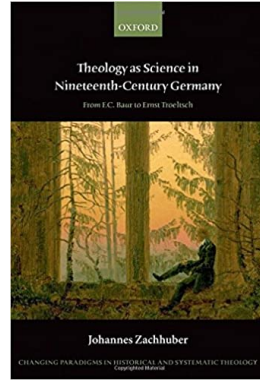
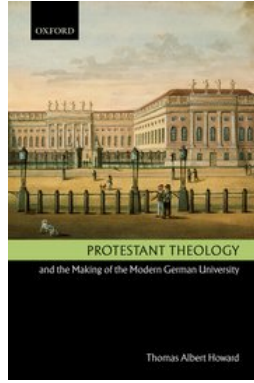
Protestant Theology and the Making of the Modern German University

Yazar: Thomas Albert Howard, (Oxford: Oxford University Press, 2006.)

Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch

Yazar: Johannes Zachhuber, (Oxford: Oxford University Press, 2013.)

Asim DURAN*

Kitap Kritiği Bilgisi

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi, **Geliş Tarihi:** 28 Haziran 2020, **Kabul Tarihi:** 07 Ağustos 2020, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2020, **Atıf:** Duran, Asim. "Protestant Theology and the Making of the Modern German University, Yazar: Thomas Albert Howard, (Oxford: Oxford University Press, 2006.) & Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch, Yazar: Johannes Zachhuber, (Oxford: Oxford University Press, 2013.)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 1515-1523.

Article Information

Article Types: Book Review, **Received:** 28 June 2020, **Accepted:** 07 August 2020, **Published:** 30 September 2020, **Cite as:** Duran, Asim. "Review of Duran, Asim. "Protestant Theology and the Making of the Modern German University, by: Thomas Albert Howard, (Oxford: Oxford University Press, 2006.) & Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch, by: Johannes Zachhuber, (Oxford: Oxford University Press, 2013.)". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/2 (September 2020): 1515-1523.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı, [asimduran@odu.edu.tr], Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-2153-8451>

Batı düşüncesinde 19. yüzyıl, birçok alanda olduğu gibi ilahiyat alanında da köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönem kabul edilir. Bilhassa yüzyılın sonlarına doğru Almanya’da belli ölçüde tarihsel pozitivizme ve sonrasında tarihsel göreceliğe doğru evrilen tartışmalar, zamanın ilahiyatçıları ve tarihçileri arasında sadece kutsal kitapların, ortaya çıktıkları tarihsel bağlamlar ve ortamlar içinde nasıl anlaşılması gerektiğine dair ortak bir ideal yaratmakla kalmadı. Bunun yanında tarihsel araştırmaların teolojik yorumunu yapmayı, yani *tarihsel teolojiyi* ilahiyatçılara zorunlu kıldı. Genellikle Leopold von Ranke (ö. 1886) ile ilişkilendirilen modern tarih biliminin, geçmişteki olayların aslının ne olduğunu göstermeye yönelik idealist tutumu, üniversite kürsülerinde yetişen liberal Protestan ilahiyatçılar tarafından şevkle kabul edildi. 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Hıristiyan ilahiyatını, yeni tarih biliminin verileri altında geleneksel anlayışlardan oldukça farklı ve hatta onlara meydan okuyacak şekilde yorumlamak ilahiyatçılar arasında popüler hale geldi. Bu dönemde, söz gelimi F. C. Baur (1860) ve J. Wellhausen’da (ö. 1918) olduğu gibi birçok ilahiyat profesörünün kendini *tarihçi* olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Alman Dinler Tarihi Okulu’nun (Alm. *Religionsgeschichtliche Schule*) çalışmaları, yeni tarih bilimi ile ilahiyat/teoloji arasındaki ilişkinin tipik örneği olarak burada hatırlanabilir.

1516| db

Elbette sürecin, kabaca betimlemeye çalıştığımız noktaya gelmesinde ilahiyatın geleneksel formlarından ayrıştırılarak bir “bilim” (Alm. *Wissenschaft*) olarak görülmesinin ve yeniden organize edilmesinin payı büyüktür. Buna göre, ilahiyatın Kilise dışında üniversite kürsülerinde bilimsel bir disiplin olarak yükselişi, (bazı araştırmacıların daha önce dile getirdiği üzere) Avrupa entelektüel yaşamının tarihselleşmesinin ardındaki en güçlü motivasyonlardan biriydi. Çünkü buralarda organize edilen yeni ilahiyat projesi, özellikle liberal ilahiyatçıların elinde Hıristiyan dogmalarının farklı bir gözle, dönemin sosyo-kültürel-tarihsel bağlamları içinde yeniden yorumlanmasının yolunu açtı. Nihayet, belli ölçüde liberal ve belki pozitivist ilahiyat yapma tarzı, bazı bakımlardan devlet desteğini de alarak Hıristiyan dininin rasyonelleştirilmesinin bir enstrümanı olarak kullanılmıştır.

Tıpkı entelektüel alanda olduğu gibi kurumsal yapının değişimi de burada kritiktir. Zira F. Paulsen’in (ö. 1908) *Alman Üniversiteleri ve Üniversite Bilimi* (The German Universities and University Study) isimli eserde vurguladığı üzere, Protestan ilahiyat fakültelerinde

yeni tarih biliminin verilerine sadakat gösteren profesörler, o dönemde Katolik mevkidaşlarından farklı tutuma sahip olmuşlardır. Onlar artık doğrudan Kilise'nin hizmetkârı olmayı amaçlamadılar. Dini-kelamî tartışmaları Kilise'nin gözetimi altında yürütmeye istekli olmadılar. Daha ziyade onlar, ilkin bilimin hizmetinde, sonrasında ise bilim vasıtasıyla Hıristiyanlığın tarihsel önemini rasyonel bir şekilde göstererek *Devlet*'in ve dolaylı olarak Kilise'nin hizmetinde olacaklardı. Böylece artık, Hıristiyan ilahiyatına yön verilen kurumsal yapı *Kilise* değil, devletin *üniversiteleri*ydi. Hıristiyanlığa tarihsel bir rol biçmeye çalışanlar ise Kilise'nin *ruhbanları* değil, üniversite kürsülerinin *profesörleri*di. *Wissenschaft* olarak ilahiyat projesi, bu kimseleri kutsal metnin ve dolayısıyla Hıristiyanlığın yeni otoriter yorumcuları haline getirdi. Onlar da sosyal bilimlerin ve özellikle tarihsel araştırmaların yardımıyla *Devlet'in dini* olarak Hıristiyanlığa işaret ettiler. Mesela, F. Schelling (ö. 1854) kendi idealist tutumu içinde Hıristiyanlığın tarihsel önemini göstermeye çalışmıştır. Bunu da ilahiyatın metodolojik olarak tarih ile yakın ilişkisini vurgulayarak yapmıştır. Yine, ilahiyatı bir pozitif bilim (*positive wissenschaft*) olarak tanımlayan F. Schleiermacher da (ö. 1834) nihayetinde Hıristiyanlığı *dinlerin dini* olarak deklare etmiştir. Sonrasında Hegel'in (ö. 1831) tarih metafiziği, Ruh'un kendini tarihte açığa çıkardığı nihai nokta olan Devlet'ten önceki önemli bir aşama olarak Hıristiyanlığa işaret etmiştir.

Bu dönemde sömürge faaliyetleriyle bağlantılı biçimde Hıristiyan misyonerliğinin artışı tesadüf olarak görmemeliyiz. Doğu ve özellikle Müslüman toplumlarının bu husustaki acı tecrübeleri bunu doğrulamaktadır. Dahası, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Alman yayılcılığının en ateşli savunucuları tarihçi/ilahiyatçılardı. Hatta zamanın ilahiyatçıları, tarihselcilik tartışmaları içinde Alman devletinin ve ulusunun dünya tarihi içindeki özel yerine vurgu yapan bir teoloji de geliştirdiler. Dolayısıyla 19. Yüzyılda Almanya'da, Tanrı'nın insanlığın geleceğine dair amaçlarını, bizzat Alman devletinin gücüyle ve eliyle gerçekleştireceğini kabul eden bir teoloji buna hizmet etti. Liberal teolojinin işlevi bunu açıklamaktı. Bununla motive olan birçok ilahiyatçı, tarihselcilik tartışmaları yoluyla teolojiye dünya tarihinin tabiatını açıklayan bir disiplin olarak yaklaştılar. Elbette, bu teolojilerin Hegel felsefesine olan borcu bilinmektedir. Tübingen İlahiyat Okulu'nun kurucusu Baur, bunun en bariz örneğidir. O, bütün bir Hıristiyanlık tarihini, *tez-antitez-sentez* diyalektiği içinde yeniden kurgulayarak ve yorumlayarak bu sürece katkı sağ-

ladı. Sonrasında Albrecht Ritschl (ö. 1889) yoluyla Alman Dinler Tarihi Okulu'nun üyeleri, onun açtığı yolu daha radikal bir şekilde bir tür tarihsel pozitivizme doğru genişleterek protestan ilahiyatının *devletçi çizgisini* netleştirdiler.

Şu hâlde, Almanya'da modern ilahiyat projesinin, belki birbirinden oldukça farklı olduğu izlemine veren problemlerle ve alanlarla yakın ilişkili olarak geliştirildiğini tahmin etmek zor değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu, sadece bir bilim yapma tarzı değildi ve 19. yüzyıl Alman ulusunun topyekûn kültürel seferberliğinin (Alm. *Bildung*) en önemli yapı taşlarından biri olarak organize edilmişti. O nedenle süreç, (yukarıdaki satırlarda kabaca değinilen) birçok sosyo-kültürel, dini, politik-ideolojik, felsefi-idealistik yönelimlerle bağlantılı olmuştur. Burada bilim olarak ilahiyat projesinin üniversite bağlamıyla doğrudan ilgili olduğunu artık görebiliriz. Bu yüzden o, sınırları Kilise geleneği tarafından belirlenmemiş parametrelere sahip modern eleştirel ilahiyat ihtiyacını karşılar. Ayrıca, üniversitelerde üretilen diğer alanlarla ilgili bilginin (mesela tarih gibi) teolojik yorumuna da olanak sağlamıştır. Yüzyıl boyunca devam eden *tarihselcilik* tartışmaları bunun en somut örneğidir. Dahası, dönemin din felsefeleri ve belli ölçüde tarih metafiziği içinde konumlandırılacak felsefi yönelimleri, yeni ilahiyat projesine felsefi/rasyonel destek sağlamıştır. Ayrıca, devlet destekli belli bir politik idealizm ve topyekûn milli seferberlik, modern ilahiyat projesinin arka plandaki gerçek politik-ideolojik motivasyondur. Elbette bunun, dönemin Alman dünya siyaseti içinde (Alm. *Weltpolitik*) özel bir anlamı da vardı. Nihayet, yüzyılın sonlarında liberal Protestan ilahiyatçılığın yükselişi ile bilim olarak ilahiyat projesi arasında muhtemel bağa da burada dikkat çekilebilir. Bu sebeple, 19. yüzyılda ilahiyatın bilimsel ve akademik bir disiplin olarak yeri sorunu, burarlarda eğitim veren ve alan kimseler için en ilgi çekici tartışma konularından biriydi.

Bu yazıda değerlendirmeye aldığımız iki eser, 19. yüzyılda Almanya'da ilahiyatın yerinin neresi olduğu konusunda derli toplu bir kanaate ulaşmamıza yardım ediyor. Çünkü her iki çalışma da modern ilahiyat projesinin sözünü ettiğimiz farklı yapılarla bağını ortaya koyarken ciddi kanıtlar sunuyor. Bunun yanında Howard ve Zachhuber, özellikle tarihselcilik fikirleri bağlamında ortaya çıkan tartışmaların derinlikli analizlerini bu ilişkiler üzerinden yaparak modern ilahiyatın dönüşümüne odaklanıyorlar. Yine onlar, farklı açılardan (kurumsal ve entelektüel) üniversite bağlamına kritik

önem atfetmeleriyle öne çıkıyorlar. Daha açık bir ifadeyle, modern Alman üniversitelerinin gelişimini (elbette bazı örtüşen hedeflerden yola çıkarak) teolojik bakış açısı üzerinden anlamaya çalışıyorlar. Öte yandan ilahiyatın bir *wissenschaft* olarak gelişimini ve böylece bir eleştirel liberal teolojiye doğru dönüşümünü ise üniversite bağlamı üzerinden tartışıyorlar. Bunu da soyut kurgular üzerinden değil, döneme damga vuran önemli isimlerin kendi metinlerinin analizi yoluyla yapıyorlar. Çünkü her şeyden önce bu projenin tartışıldığı, anlaşıldığı ve uygulandığı kurumsal çevre üniversiteydi ve burada bir uzman sınıfın elinde Hıristiyan ilahiyatı yeniden biçimlendirildi. Fakat Howard, bu süreçte kurumsal ve politik bağlamı öne alırken; Zachhuber, tarihselcilik tartışmaları gibi entelektüel bağlamla daha fazla ilgili olmuştur.

Howard'ın ilk baskısı 2006 yılında yapılan *Protestan İlahiyatı ve Bir Modern Alman Üniversitesi Yaratmak* (Protestant Theology and the Making of the Modern German University) isimli özenli çalışması, daha çok entelektüel-felsefi alanda tartışılan modern Protestan teolojisinin yükselişindeki politik ve kurumsal bağlamın, dönemin bazı metodolojik yönelimlerine nasıl etki ettiğini ve tarihselcilik tartışmalarıyla ilgisini görmemize olanak sağlıyor. Dolayısıyla araştırma, Alman üniversitelerinde *bilim* olarak ilahiyat projesinin, Alman dünya siyasetinin ve emperyal savunusunun nasıl bir aracı haline getirildiğini görmek isteyenler için geniş bir pencere açıyor. Howard daha önce *Tarihselciliğin Yükselişi ve Din* (Religion and the Rise of Historicism) (2000) ismiyle yayınladığı doktora tezinde, tarihselcilik tartışmalarının ardındaki teolojik zemini ele almıştı. 19. yüzyılda tarihsel bilginin eleştirel teolojiyle kombine edilerek tarihselcilik tartışmalarının yönünün nasıl tayin edildiğini göstermeye çalışmıştı. Özellikle Hegelci tarih metafiziğinin bu sürece katkısını W. M. L. de Wette (1849) sonrası bazı liberal ilahiyatçılar üzerinden tartışmıştı. Gerçi Karl Löwith (ö. 1973), *Tarihte Anlam* isimli çalışmasında tarihsel bilginin teolojik yorumunu, 18. ve 19. yüzyılın tarih metafiziği ile başlatmaz. O, Orta Çağ'da bunun önemli işaretleri olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda Löwith, klasik Hıristiyan ilahiyat geleneği ile modern tarih filozofları arasında yakın bir ilişki olduğunu varsayıyordu. Muhtemelen Howard da doktora tezinde bu tartışmaların izini takip ederken meselenin sadece dini/teolojik ve entelektüel tartışma konusu olmadığını; dönemin kurumsal yapılarıyla doğrudan bağlantılı ve belli ölçüde devlet kontrolünde ilerleyen bir süreç olduğunu fark etmişti. Şimdi ise o, bunun bir deva-

mı olarak Avrupa entelektüel yaşamının tarihselleşme sürecinin ardındaki teolojik zeminin de daha gerisinde duran kurumsal bağlamı anlamaya yönelmiş.

Bu yüzden çalışma, Protestan ilahiyatının ve dönemin tarih felsefelerinin gelişiminde doğrudan katkısı olan önemli isimleri, kurumsal kimlikleri üzerinden yeniden okumamızı teklif ediyor. Söz gelimi, Schleiermacher'ın hem bilim olarak ilahiyat projesi hem de liberal teolojinin gelişimindeki kilit rolü halihazırda bilinmektedir. Howard, bu kimliklere paralel olarak W. von Humboldt'un (1835) gözetimi altında Schleiermacher'a Berlin Üniversitesi'nin kurucularından biri ve Prusya Bilimler Akademisi'nin bir üyesi olarak yeniden bakmaya bizi davet ediyor. Bunun yanında o, Berlin Üniversitesi'nin kuruluşu (1810) sonrası ilahiyatın burada bir bilim olarak öne çıkarılmasında onun oynadığı kilit role dikkat çekerek daha geniş bir anlatı içinde kurumsal arka planın derinlikli analizini yapıyor. Löwith'in modern tarih filozofları ile Orta Çağ Hıristiyan geleneği arasındaki bağ kurmasına benzer şekilde Howard da belli bakımlardan özerk yapılarak sahip olan Alman üniversitelerinin Orta Çağ'daki temellerine değiniyor. Bu üniversitelerin dönüşümünü; eğitim müfredatları, mali ve idari yönetimlerin yapısı, entelektüel çevrenin durumu, dönemin savaşları gibi çok karmaşık süreçler bağlamında ele alıyor. Yalnızca Schleiermacher değil, dönemin birçok tarihçi/ilahiyatçısının bu çerçeveden yani üniversite bağlamında kurumsal kimlikler üzerinden yeniden okunması; bilim olarak ilahiyat projesinin, tarihselci dünya görüşlerinin ve liberal-eleştirel teolojilerin *devletçi* yönünü görmemiz konusunda hayli ilginç bilgilerle yüzleşmemize olanak sağlıyor. Böylece sürecin bir *devlet ve hükümet politikası* olarak nasıl ilerlediğini ilk elden bilgi ve belgelerle bize gösteriyor. Yine Napolyon'un Almanya'yı ilhaki karşısında ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nda, Alman vatandaşlarının *ilahi bir amaç için* savaştıklarını iddia eden de bu devletçi teolojydi. Howard, tüm bunları anlatırken olaylar arasındaki bağları disiplinli ve titiz bir tarihçi becerisiyle ele alıyor.

Zachhuber ise 2013 yılında basılan *On Dokuzuncu Yüzyıl Almanya'sında Bilim Olarak İlahiyat: F. C. Baur'dan Ernst Troeltsch'a* (Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch) isimli çalışmasında, modern ilahiyat projesinin dönemin tarih ve din felsefeleriyle bağını göstermeye çalışarak daha çok entelektüel arka plana yöneliyor. Bu yüzden eser, Howard'ın belki hızlıca geçtiği bu arka planı tamamlamaktadır.

Kanaatimizce Zachhuber, bu çalışmasıyla 19. Yüzyılın tarihselcilik tartışmalarıyla idealizm arasındaki ilişkiyi iyi yakalamıştır. Bu bağlamda o, dönemin ilahiyat, tarih ve din felsefelerinin Baur ve Ritschl ekolleri vasıtasıyla liberal teolojiye aktarımlarının, bunu destekleyen entelektüel ana damar olduğunu fark etmiştir. Dolayısıyla çalışma, ana çerçeve olarak Baur'un Tübingen ilahiyat fakültesi ile Ritschl ekolünün, *wissenschaft* kavramı etrafında ilahiyatı nasıl bir bilim olarak kullandıklarını tartışıyor. Böylece liberal teolojinin felsefi, idealistik ve tarihsel portresini gözler önüne seriyor.

Bu hususlar önemli. Çünkü Howard'ın, Zachhuber'in bu çalışması için yazdığı değerlendirme metninde de vurguladığı üzere onun bu gelişim sürecine odaklanması, liberal teolojinin gelişiminde farklı bir çerçeve çizme isteğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre Zachhuber, bu çalışmayla Schleiermacher'ın *liberal teolojinin babası* olduğu fikrinden vazgeçmek istemektedir. Dolayısıyla o, Baur'un ilahiyat alanındaki stratejisinin önemini keşfetmiştir. Zira Tübingen'de Baur'un gözetimi altında ilahiyat ve felsefe, tarihsel ve yorumsal bir bilim haline gelerek liberal teolojinin önünü açmıştır. Ayrıca tarihsel teoloji bağlamında Baur'a dikkat çekmek önemlidir. Çünkü 19. yüzyılın ortalarına Schleiermacher ve Hegel'in çizdiği yolda modern tarih yazıcılığının yöntemlerine en fazla sadakat gösteren kişi Baur'du. Zachhuber'e bakılırsa Baur, modern ilahiyatı, tarihselci tutum içinde bilimsel olma yoluna koyan en önemli isimdi.

Gerçi bu açıklamalar, Schleiermacher'ın liberal teolojinin önünü açan biri olarak önemini azaltmaz. Görebildiğimiz kadarıyla Zachhuber'in eser boyunca böyle bir niyeti de yoktur. Zira Schleiermacher'ın ilahiyatı *pratik bir bilim* olarak tanımlaması 19. yüzyıl ilahiyatının dönüşümünde önemli etki yapmıştır. Bu anlamda o da Baur'dan çok daha önce tarihsel bilginin yeni ilahiyat projesi için önemini farkındadır. Çünkü o, *Din Üzerine* (1799) isimli eserde tarihin, kelimenin uygun anlamıyla dinin en önemli objesi olduğunu savunmuştur. O tarihle başlar ve tarihle sonra erer. Bu anlamda ilahiyatın bir *praxis* olarak yeri tarihtedir. Yukarıda ifade edildiği üzere bu tarihsel süreçte o, elbette Hıristiyanlığa özel rol biçti. İlahiyatın amacı, pratik bir teşebbüs olarak Kilise'nin doktrinleri hakkında rasyonel düşünme ihtiyacını karşılamaktı. Bunun yeri de elbette üniversiteydi. Genel halk da işte üniversitelerde üretilen bu bilgiyi kullanacaktı.

Şu hâlde Schleiermacher, Baur'un tarihsel bilgiye derin sadakat besleyen liberal teolojisine giden yolda önemli duraklardan biriydi. Ama o, sadece Almanya'da ilahiyatın önünü açmamıştır. Aynı zamanda söz gelimi Anglikan ve Katolik çevrelerde de derin tesirler bırakmıştır. Bunun tipik örneği J. Henry Newman'dır (1890). Newman, ilk baskısı 1851 yılında yayınlanan *Üniversite Fikri* (The Idea of University) isimli eserinde, ilahiyatın üniversitelerde entelektüel bir girişim olarak bilimsel önemine dikkat çekmiştir. O da Almanya'daki selefleri gibi Hıristiyanlığın devletçi kimliğini vurguladı. Üniversite bağlamını bununla ilişkilendirdi. Yine de Zachhuber'in ısrarla vurguladığı üzere Baur'un önemi, kendine ulaşan bu idealist felsefi muhakemeleri ve tecrübeleri, tarihsel bilginin ve aklın bileşimi olan yeni bir eleştirel teoloji için kullanmasıydı. Yani bir tür neo-rasyonalist tutum içinde bir tarihsel teolojiyle birleştirilmesi idi. Böylece bilim olarak ilahiyat projesi, kelimenin tam anlamıyla liberal kimliğini ilkin onda buldu. Sonrasında bu süreç, A. Ritschl yoluyla Alman Dinler Tarihi Okulu'nun radikal ve belki pozitivist denilebilecek eleştirel çalışmalarına kadar varmıştır. İşte, Zachhuber'in çalışması, tüm bu sürecin entelektüel gelişim evreleri ve bunların birbirleriyle ilişkileri hakkında derli toplu bilgiler sunmasıyla öne çıkıyor.

1522 | db

Kısaca, Howard ve Zachhuber'in çalışmaları, 19. Yüzyıl Alman üniversitelerinde bilim olarak ilahiyat projesinin nasıl organize edildiğini; ardındaki kurumsal, politik-ideolojik ve felsefi ideallerin neler olduğunu; bunlar arasındaki ilişkileri anlamak isteyen kimse için ilk elden bilgiler veriyor. Kendini "devletçi" kurumlar olarak gören, bu ideal yolunda ilerleyen beşerî bilimlerin ve özellikle ilahiyatın yerini anlama konusunda ikna edici bilgiler bulmak isteyenler için bu iki eser karşılıklı okumayı hak etmektedir.

Tüm bunların yanında her iki eser, benzer konu ve tartışmaları Türkiye bağlamında düşünmemiz için bize bazı imalarda da bulunmaktadır. Yukarıdaki konular Türkiye özelinde nasıl ele alınabilir? Söz gelimi, kurumsal bağlamın değişimi konusunda bir karşılaştırma yapabilir miyiz? Batı'daki *Kilise-üniversite* bağlamı, bizdeki *medrese-üniversite* bağlamına mı denk gelmektedir? Dahası, ülkemizde ilahiyat fakültelerinde üretilen, tartışılan ve nihayet belli bir düşünme tarzı içinde organize edilen dini, etik ve kelamî konuların, ilahiyatın bilim olarak yükselişiyle ilgisi nasıl açıklanabilir? Artık Türkiye'de bu konuların içeriğini, kapsamını ve yönünü fakülte kürsülerindeki *akademisyenler* mi belirlemektedir? Yine Almanya'da

bilim olarak ilahiyat projesinin, tarihselcilik tartışmaları bağlamında bir liberal teolojiyle sonuçlanmasından yola çıkarak, Türkiye’de de benzer sonuca doğru gittiğimize dair bir varsayımda bulunabilir miyiz? Daha açık bir ifadeyle, tıpkı Almanya’da olduğu gibi, ilahiyatın bilim olarak yükselişi, zamanla bir eleştirel-liberal ve belli ölçüde pozitivist bir ilahiyat yapma tarzına mı gitmektedir? İlahiyat fakültelerinde kullanılan din dilinin, İslam dininin rasyonelleşmesinin bir enstrümanı olarak kullanıldığını iddia edebilir miyiz? Ayrıca bunun politik-ideolojik bir zemini var mıdır? Hâsılı tüm bu sorular, Almanya özelinde olduğu gibi Türkiye’de de ilahiyatın yerinin neresi olduğu sorunuyla doğrudan bağlantılı gözükmektedir ve bize kendi gerçeğimizle yüzleşme fırsatı sunmaktadır.

